

Selefilğin Öncü Şahsiyeti: Ahmed b. Hanbel

Abbasi Halifesi Me'mûn döneminde başlayan ve halife Mütevekkil döneminde son bulan mihne hadiselerinde, Ehlü'l-hadîsin maruz kaldığı baskı politikaları hedeflenen amacın dışında bir sonuç doğurmuştur. Siyasi iktidar tarafından yapılan sorgulamalar sonucu, hadis ehli olarak kabul edilen birçok âlim kendilerine dayatılan "Kur'an mahluktur" fikrini benimsemiştir. Ancak dönemin önemli muhaddislerinden olan Muhammed b. Nûh ve Ahmed b. Hanbel kendilerine uygulanan baskılara ve verilen hapis cezalarına rağmen bu konudaki fikirlerinden vazgeçmeyecek dik durmuşlar ve halkın sempatisini kazanmışlardır. Aslında Ehlü'l-hadîsin sistematik bir şekilde bir mezhebe dönüşmesinde birçok ismin yoğun katkıları vardır. Ahmed b. Hanbel ismi mihneden sonra ön plana çıktığından dolayı ekolleşme süreci, ona nispeten Hanbelilik olarak tamamlanmıştır. Bunun yanı sıra Ahmed b. Hanbel'in öğrencilerinin faaliyetleri ve sonrasında kaleme aldıkları eserlerinde onu ön plana çıkarmalarından dolayı Ehlü'l-hadîs ile Ahmed b. Hanbel ismi arasında bir özdeşlik kurulmuştur.¹⁷

164/780 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen Ahmed b. Hanbel, ilk tahsilini doğduğu yerde tamamladıktan sonra dönemin bir ilim geleneği olan hadisi öğrenmek için Kûfe, Basra, Mekke, Medine, Şam ve Yemen gibi ilim merkezlerine yolculuk yapmıştır. Bu yolculuklar esnasında birçok muhaddisle görüşüp onlardan hadis

17 İğde, Muhyettin, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2016 s. 172.

derlemiştir. Görüştüğü ve karşılıklı etkileşim içinde olduğu İmam Şâfiî'nin fikhî konularla ilgili görüşlerine itibar etmiştir. Hatta bu konuda İmam Şâfiî zamanına kadar kendisinin de içinde olduğu Ehlü'l-hadîsin fikhî/hukuki meselelerine Ebû Hanîfe'nin ekolüne mensup olanların baktığı gibi baktığını ancak Şâfiî ile birlikte bu durumun değiştiğini dile getirmiştir. Çünkü ona göre İmam Şâfiî, Allah'ın Kitabı ve Hz. Peygamber'in sünneti konusunda çok derin bir anlayış ve kavrayışa sahip bir kişidir. Ayrıca İmam Şâfiî de Ahmed b. Hanbel'in ilmini, zühdünü ve takvasını takdir ederek hadis konusundaki otoritesini kabul etmiştir. Döneminin sayılı hadis âlimleri arasında bulunan Ahmed b. Hanbel'den hadis öğrenmek isteyen binlerce talebe bulunmaktaydı. Hadis konusunda birer otorite olan Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesaî (ö. 303/915) gibi muhaddisler Ahmed b. Hanbel'den hadis öğrenenler arasında yer almaktadır.¹⁸

Ahmed b. Hanbel'in özellikle İmam Şâfiî gibi fakihlerle olan irtibatı, Ehlü'l-hadîsin fikhî konularda da görüş belirtmelerini beraberinde getirmiştir. Öğrencileri tarafından belirli bir sistematige kavuşturulan bu süreç, Hanbelî mezhebi şeklinde ekolleşerek varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Sağlığında herhangi bir itikadi veya fikhî bir mezhep kurma çabası içinde olmayan Ahmed b. Hanbel'in vefatından sonra öğrencileri, Hanbelî mezhebini ana kaynaklarını oluşturan rivayetleri bir araya getirmişler ve bu ekolleşme sürecinin tamamlanmasını sağlamışlardır. Ahmed b. Hanbel'in öncülüğünü yaptığı Ehlü'l-hadîs, diğer ekollerin de kendilerini Ehl-i sünnet olarak isimlendirmelerine karşılık "gerçek Ehl-i sünnetin" Ehlü'l-hadîs olduklarını belirtmek amacıyla "Ehlü's-Sünnet-i Hassa" tanımlamasını kullanmıştır.

Hadis ilmindeki otoritesi tartışmasız kabul edilen Ahmed b. Hanbel'in bir fakih olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kendisini bir fakih olarak değil bir muhaddis olarak konumlandırması ve kendi fikhî görüşleri dâhil reye dayalı fikhin

18 İğde, a.g.e., s. 37.

Selefîliğin Modern Dönemde Farklılaşması

20. yüzyıldan itibaren İslam dünyasında varlık gösteren İslami hareketler tekke, zaviye, medrese, ribat, fütüvvet, ahilik gibi kökenleri 12. yüzyıla kadar uzanan geleneksel dinî oluşumlardan farklı yöntem ve yapılarda kendilerini ifade etmeye başladılar. Arap dünyasında Cemiyetu'l-Şer'iyye ve Ensâru's-Sünne, Müslüman Kardeşler, Hizbu't-Tahrir, Pakistan'da Cemaat-i İslâmî ve Cemaat-i Tebliğ, Türkiye'de Nurculuk ve Süleymancılık gibi hareketler geleneksel dinî oluşumlar sonrası ortaya çıkan yeni bir durumun da habercisi oldular. Zamanla bu hareket ve oluşumlara yenileri de eklendi ve günümüz İslam dünyasının birçok bölgesinde benimsemiş oldukları yöntemler doğrultusunda faaliyetlerini sürdürmektedirler.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Arap dünyasında egemen olan Arap milliyetçiliği ve sosyalizmi Nasır döneminde zirve yapmış ve tüm Araplar arasında yeni bir heyecan uyandırmıştı. Ancak bu durum çok kısa sürmüş ve Arap dünyası, 1967 yılında İsrail karşısında yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgi yakın tarihe "nakba/felaket" olarak geçmiş ve Arap milliyetçiliği fikri büyük bir gerileme yaşamıştır. 1970'li yıllardan itibaren hem Arap dünyasında hem de diğer İslam dünyasında İslamcılık veya siyasal İslam denilen İslami hareketler yükselişe geçmiştir. 1979 İran İslam Devrimi, 1979 Cüheyman el-Uteybî'nin Kâbe baskını, 1979 Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi, 1981 Enver Sedat'ın öldürülmesi ve 1982 Suriye İhvanı'na yönelik kanlı Hama baskını gibi olaylar İslami hareketlere olan ilgiyi artırmış ve bu hareketler, İslam dünyasının içinde bulunduğu krizin bir hâl çaresi olarak görülmeye başlanmıştır.

İslami hareketler, cemaatler ve yapılar arasında yarım yüzyıldan beri devam eden “yöntem” sorununa dair tartışmalar, üç farklı eğilimin ortaya çıkması ve bunların da birbirlerinden farklılaşmasıyla sonuçlanmıştır. Aslında bu eğilimler, tek bir hareketin içinde olabileceği gibi farklı yapılar içinde de fikir veya eylem eklenli olarak yaşamaya devam etmiştir.

İslami hareketler, İslam dünyasının sorunları üzerinde genellikle benzer fikirler ileri sürerken bu sorunların çözümünde farklı yöntemler benimsemişlerdir. Mesela Tebliğ Cemaati, toplumsal değişim ve dönüşümü bireyin kendisini ıslah etmesine bağlar ve onun kişisel ıslah mücadelesi sonucu toplumun topyekûn ıslah olacağını ve bunun da beraberinde sorunları çözecek bir idareyi getireceğini savunmuştur. Bundan dolayı da faaliyetlerinin merkezine teker teker bireylerle ilgilenmeyi ve onları bilinçlendirmeyi koymuş ve bu hedefe uygun davet-tebliğ yöntemleri benimsemiştir. İslam dünyasının farklı coğrafyalarında faaliyet yürüten tasavvufi oluşumlar da insanın manevi açıdan arınmasının ibadetlerle mümkün olacağını vurgulayarak benzer bir amaç ve yöntem benimsemişlerdir. Selefilik ise sahih bir akide vurgusu yaparak sahih akide/inanç temelli olmayan hiçbir bireyin veya toplumun felaha eremeyeceğini belirtmişler ve yöntem olarak da ilk üç nesle tabi olunması gerektiği üzerinde durmuşlardır. 1970’li yıllarda Mısır’da ortaya çıkan Tekfir ve’l-Hicre grubu ise tamamen farklı bir hedef ve yöntemle hareket etmiş, içinde yaşadığı Müslüman toplumu tekfir etmeyi, bu toplumla tüm bağlarını kesip inançlarını yaşayabilecekleri bir bölgeye hicret etmeyi benimsemiştir. Tekfir ve’l-Hicre grubu gibi Müslümanlar arasında marjinal kalmış diğer bir grup olan Hizbu’t-Tahrir ise siyasi ve askerî açıdan güçlü birinin desteğini almaya çalışarak hedeflerine varabileceklerini ileri sürmüşlerdir. İslam dünyasındaki köklü ve etkin bir hareket olan Müslüman Kardeşler ise sorunun yönetim sorunu olduğunu, ehil insanların demokratik yollarla iktidara gelmesi gerektiğini, bunun için de siyasi bir parti kurup seçimlere katılmayı ve halkın desteğini almayı eksene alan bir yöntem belirlemiştir.

İtikadi Görüşleri

İlk dönemlerde kendileri hakkında daha çok “Ehlü'l-hadîs” ve “Ashabü'l-hadîs” tabirleri kullanılan bu zümre, İbn Teymiyye ile birlikte “Selefiyye” olarak anılmıştır. Selefilere itikadi görüşleri, hemen hemen her dönemde Hanbelîler tarafından kabul edilerek savunulmuştur. Bununla beraber Selefilere görüşleri, genel hatlarıyla Eş'arî ve Mâturîdîlik gibi diğer Sünnî mezheplerin görüşlerine yakındır. Ancak Selefilere, Mutezile ve Cehmiyye başta olmak üzere bütün kelmâcılara karşı protest bir tavrı benimsemiştir. İtikadi görüşlerini temellendirirken öne çıkan asli unsur, Kur'an ve sünnette yer almayan bir hususun din, özellikle de itikadın alanına taşınmasının reddidir. Onlara göre mütevâtir olmasa bile sahih bir hadisle sabit olan her şey dinden ve itikattan kabul edilmelidir.⁵² Buna karşılık Mâturîdî ve Eş'arî mezhebine mensup Ehl-i sünnet çevreleri, naklî bilgi olarak kabul edilen Kur'an ve sünnetin yanı sıra akıl ve duyularla (havas-ı hamse) elde edilen bilgileri de kabul etmektedirler. Onlara göre dinî bir konu bu yöntemlerle elde edilen bilgiler üzerine de bina edilebilir.⁵³

Kur'an ve sünnete dayalı bir din tasavvuru ve akideyi bu iki kaynak üzerine temellendirme gayreti, diğer Sünnî kelmâ mezheplerinde de vardır. Hatta teoride âhâd haberin itikadi konularda kesin bilgi ifade etmeyeceği kanaatinde oldukları hâlde, pratikte buna aykırı davranmışlardır. Âhâd haber veya haber-i

52 Özervanlı, M. Sait, “Selefiyye”, *DİA*, XXXVI, s. 399-402.

53 Geniş bilgi için bk. et-Teftazânî, Sa'deddin, *Şerhu'l-Akâid* (nşr. Abdüsselam b. Abdü'l-hadî Şennâr), Merivâ 1393/2008, s. 31-33.

vâhid, literatürde mütevâtir, yani yalan üzerine birleşmesi aklen imkânsız olan rivayet derecesine ulaşmayan ve bu yüzden dinde delil olarak kullanılamayacak kaynaklara denir. Selefiler kadar sert olmasalar bile, diğer Sünni mezheplerin de pratikte bu salt âhâd habere dayalı hususları itikadi alanın içine aldıkları görülmektedir. Söz gelimi Hz. Peygamber'e atfedilen mucizelerin tamamına yakını mütevâtir olmayan, hatta zayıf ve mevzû hadiselerine dayandığı hâlde, hem Eş'arîler hem de Mâturîdîler akait ve kelam eserlerinde bunlara yer vermişlerdir. Dolayısıyla Selefilîği Eş'arîlik ve Mâturîdîlikten tamamen ayırmak her zaman mümkün değildir. Bu mezheplerle Selefilik arasındaki fark, bunların daha müsamahakâr davranmalarıdır. Bunlar, her ne kadar âhâd haberleri itikadi alan içine alsalar da delalet ve sübûtu kati olmayan rivayetlere dayanan hususlar konusunda, hiç kimseyi ilzam etmemekte, kendileri gibi inanmayanları ötekileştirmemektedir. Ayrıca diğer Sünni mezhepler mantık, felsefe ve akıl yürütme gibi yöntemlerden yararlanarak itikadi konuları temellendirmektedir. Selefiler ise bunları bidat olarak gördükleri için, bunlarla itikadi konuları temellendirmenin yanlış olduğu görüşündedirler.

Gazzâlî, Selef mezhebini,⁵⁴ sahabe ve tâbîn'in mezhebi olarak nitelendirmektedir. Bu mezhebin yöntem açısından bazı temel özelliklerini saymaktadır. Buna göre Allah'ı cisim gibi gösterecek tasvirlerden uzak durmak gerekir. Hz. Peygamber'in bildirdiği her şeyi tam bir teslimiyetle tasdik etmek, kavranması zor olan meselelerde acziyet ve eksikliği kabul etmek gerekir. Kühüne vâkıf olunamayacak konularda gereksiz sorular sorulmamalı, manaları anlaşılmayan lafızlar üzerinde akli tasarruf ve yorumlar yapılmamalıdır. Bu tür meselelerle ilgili araştırmalara girişilmemeli ve daha çok ilimde derinleşmiş (râsihîn) olan kimselerin rehberliğine güvenilmelidir. Bu yöntemin, halkın inancını tehlikelerden korumayı ve onları seviyelerini aşacak tartışmalardan uzak

54 Selefilik bir mezhepten daha ziyade bir zihniyet olmakla beraber, literatürde kendisinden "mezhep" olarak bahsedildiği için, zaman zaman mezhep denilmektedir.

tutarak zihinlerinin karışmasını önlemeyi amaçladığından şüphe yoktur. Bununla beraber söz konusu yöntemin istidlal metodunu kullanabilen ilim sahiplerini tatmin etmesi kolay değildir. Bu açıdan Kur'an-ı Kerim'de tefekkür ve akletmeye sıkça vurgu yapılmaktadır. İnsanlar Allah'a iman etmeye davet edilirken tabiattaki nesne ve olaylara dikkatleri çekilmekte, böylelikle karşılaştırmalar yaparak ibret almaları sağlanmaya çalışılmaktadır.⁵⁵

İtikadi konularda Selefililerle diğer Sünni mezhepler arasındaki farkları, örnekler üzerinden açıklayarak netleştirmeye çalışalım. Selefililerin benimsediği şefaath, kabir azabı ve sırat köprüsü gibi hususlar, Mâturîdî ve Eş'arîler tarafından da kabul edilmektedir. Hemen hemen bu mezheplere mensup âlimler tarafından yazılan bütün kitaplarda, bunların hak olduğu kaydedilmektedir. Oysa bu mezhepler, âhâd haberi de itikatta delil olarak yeterli gören Selefililerin aksine, itikadi bir konunun kesin olarak benimsenmesi için beş duyu (havas-ı hamse), akıl ya da delalet ve sübûtü kati olan (mütevâtir) bir habere dayanması gerektiğini ileri sürmektedir. Buna karşılık anılan meselelerden hiçbirinin dayanağı, bu özellikleri taşımamaktadır. Bunların tamamı âhâd haberlere dayanmaktadır. Selefililerle diğer mezhepler arasında bu konularda, görünürde herhangi bir fark yoktur. Ancak dikkatlice incelendiğinde, Selefililerin bunları kabul ettiği ve kabul etmeyenleri de ötekileştirdiği, diğer mezheplerin ise kabul etmekle beraber, kabul etmeyenleri dışlamadığı görülmektedir. Diğer mezhepler, her ne kadar zaman zaman ötekileştirme anlamına gelebilecek bir söylemde bulunsalar da prensipte, bunları kabul etmemeyi itikadi açıdan ciddi bir sorun olarak görmemektedirler.

Aralarındaki farkı canlı bir şekilde ortaya koyan örneklerden biri haberî sıfatlardır. Bu konuda Kur'an'da ve hadislerde yer alan "Allah'ın eli" tabirini örnek vermemiz mümkündür. Her iki çevre, bu hususta farklı sonuçlara varmaktadır. Selefililer, tevil reddettikleri için, Allah'ın bir elinin bulunduğunu ancak bunun keyfiyetini

55 Özervarlı, M. Sait, "Selefiyye", *DA*, XXXVI, s. 399-402.

Akıl-Nakil İlişkisi

Selefler, bir bütün olarak dinî konularda “Allah’ın Kitabı ve Resulünün sünnetinin” belirleyici olduğunu düşünmektedir. Burada da özellikle “önce Allah’ın kitabı sonra Resulünün sünneti” şeklindeki bir söylemi reddederek her ikisinin birlikte dikkate alınması gerektiğini kaydetmektedirler. Zira Yüce Allah, Resulüne de itaat edilmesini emretmekte, Peygamber de Onun kitabını açıklamaktadır. Dolayısıyla bu ikisi birlikte Allah’ın dininin kaynağıdır. Bu ikisinden sonra muhacir ve ensar başta olmak üzere, sahabenin tamamı ve özellikle de râşid halifelerin izinden gidilmesi gerekir. Onlardan sonra ise ilk nesillere de uyulması gerekir. Özellikle sahabe, tâbiîn ve tebeu’t-tabiîn nesilleri önemlidir. İhtilaf hâlinde başvurulacak merci, Allah’ın kitabı ve Peygamberinin sünnetidir.

Selefler, gerçekte akıl ile nakil arasında bir uyumsuzluğun bulunmayacağını düşünmektedir. Şayet görünürde böyle bir durum varsa, öncelik naklidir ve bu doğrultuda karara varılır. Zira nakil aklın imkânsız gördüğü bir şeyi getirmez. Belki aklın hayret edeceği şeyler getirebilir. Bu durumda da akıl nakle teslim olmalıdır. Akıl, teklifin kaynağı olduğu için, onun konumunu göz ardı etmezler. Ancak onlara göre akıl, şeriatin önüne geçemez. Şayet akıl şeriatin önüne geçebilseydi, bu durumda peygamberlere ihtiyaç kalmaz ve onların gönderilmesi anlamsız olurdu. Şu hâlde aklın şeriat çerçevesinde faaliyet göstermesi ve Peygamber’in mesajına boyun eğmesi esastır. Peygamberlerin dışında hiç kimse masum değildir. Bu nedenle hiçbir Müslüman muayyen bir

mezhebe bağlı kalmaya mecbur değildir. Ayrıca dinin kapalı kalan hususları konusunda içtihat edilebilmekle birlikte, bunun alanı oldukça sınırlıdır. İchtihattan önce icma delildir. Zira ümmetin dalalet üzerine icma etmesi söz konusu değildir. Mezheplere bağlılık, taklit yöntemiyle değil, tabi olma yöntemiyle olmalıdır. Bu durumda bir hususta kuvvetli delil bulunduğu takdirde farklı bir mezhebin görüşüne tabi olmak gerekir. Delilleri bulup irdeleme imkânı bulunan kimse âlim sayılır ve bunu yapmalıdır. Şayet böyle bir imkâna sahip değilse, avam sayılır ve ilim ehline sorması gerekir. Durumu böyle olan kimsenin mezhebi olmaz, kendisine fetva veren âlim kimse onun mezhebine tabidir.

Görüldüğü gibi Selefîler, akla sadece nasları anlama alanında ve çok az bir işlev yüklemektedir. Selefîlerin bu şekilde akli ikinci plana iten bir yöntemi benimsemelerinde, başta Mutezile olmak üzere muarızları olan çevrelerin, dinin anlaşılmasında akla göreceli olarak etkin bir işlev vermelerine duyulan tepki olması kuvvetle muhtemeldir. Bununla beraber, sade bir düşünce ve dinî hayatı benimsemiş olmaları, geniş çerçeveleri akli teorilere kapılarını kapamalarına katkı sağlamıştır. Her şeye rağmen, akli tamamen devre dışı bırakmamaları, az da olsa dinî konuların anlaşılmasında akla da yer vermiş olmalarını görmezden gelmek haksızlık olacaktır.

Selefî düşünce mensupları, naklin açıklanması ve anlaşılması için akli tefekküre ihtiyaç olduğunu kabul etmekle birlikte, akli dinin getirdiği gerçekleri kendi başına kavrayıp anlamaktan âciz ve sınırlı bir kaynak olarak kabul etmişlerdir. Mesela Dârimî'ye göre, akıl yoluyla idrak edileceği kabul edilen konular (makulat), insanların üzerinde ittifak edebildikleri hususlar değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de işaret edildiği üzere her fırka kendi görüşünün doğru olduğunu öne sürmekte ve karşı görüşü tenkit etmektedir.⁹⁷ Bu sebeple hangi akli ilkenin doğru olduğunu

97 bkz. Mü'minûn suresi, 23:53.